

TOPLUMSAL CİNSİYET ANLAYIŞINA KATKISI BAĞLAMINDA DİNİ SÖYLEMİN ETKİSİ

Hülya TERZİOĞLU

Yrd.Doç.Dr., Sakarya Ü. İlahiyat Fakültesi
hulyaterzioglu@sakarya.edu.tr

Öz

Bu makalenin amacı toplumsal cinsiyet anlayışının önemli belirleyicilerinden dinin bakış açısına dikkat çekip dini söylemin hangi kavramlar üzerinden gitmesi gerektiğini tartışmaktır. İslam dini özelinde mevcut geleneksel görüş; kadını erkeğin gerisinde konumlandırmış, kadına verilen hakları ve onun ailede ve toplumda konumlandırılmasını en ideal yorum olarak savunmuştur. İslam modernistleri ise tezlerini çağdaş kadın-erkek eşitliği tezine yaklaştırmaya çalışarak İslam'ın tezinin ana hedeflerini ortaya koymaktan ziyade kendi dönemlerinin anlayışlarını doğrulamaya çalışmışlardır. Bununla beraber her iki grubun ortak olduğu nokta kadın ve erkeğin karşılıklı hakları ve sorumlulukları üzerinden meseleyi tartışmalarıdır. Oysa Kur'an'da bu ilişkinin adalet, meveddet, rahmet ve velayet olmak üzere daha üst kavramlarla ifadesi söz konusudur. Biz de çalışmamızda bunları detaylandırmaya çalışacağız.

Anahtar kavramlar: Toplumsal cinsiyet; kadın; adalet; meveddet; rahmet; velayet.

THE IMPACT OF RELIGIOUS DISCOURSE IN TERMS OF CONTRIBUTION TO CONCEPTION OF GENDER

Abstract

The aim of this paper is to point out the stance of religion as an important indicative of gender and to discuss the religious discourse should be over which concepts. The traditional view specific to Islam, gives a position to woman behind the man, and advocates the rights given to woman in Islam and the position of woman in family and society as the best ideal interpretation. On the other hand, modernists of Islam have tried to approach their thesis to the idea of equality between man and woman and so have made an effort to justify the conceptions of their own time rather than presenting main target of the thesis of Islam. Nevertheless, the common speech of these two groups has advanced over the mutual rights and responsibilities of man and woman. However, Qur'an expresses these relationships with higher concepts as justice, sympathy, mercy and guardianship.

Key Words: Social gender; women; justice; sympathy; mercy; guardianship.

Giriş

Toplumsal cinsiyet, Batı'da yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış bir kavramdır. Sosyoloji, antropoloji ve psikolojinin farklı bağlamlarda ele aldığı bu kavram insanların biyolojik cinsiyetlerinin yanında toplumun kadınlık ve erkeklik tanımlamaları çerçevesinde onlardan beklediği roller ve sorumlulukları içermektedir. Kavramın içeriği toplumsal değerlerin kadına ve erkeğe yüklediği rollerde birini ötekine göre tanımlama yoluna gittiği kadar modern dönemin "birey olma" ekseninde cinsiyetleri eşitleme hedefini gütmektedir. Günümüzde ise tartışmalar daha çok kadın sorunları ekseninde bir seyir takip etmekte, bu durum karşı cins olan erkekler başta olmak üzere ailenin diğer fertleri, akrabalık bağları, yakın sosyal çevre ve toplumun bütün sosyal katmanları açısından doğru analiz edilememektedir. Yani bir manada fotoğraf eksik tanımlanmaktadır. Meseleye kültürün en belirleyici bileşeni dinin/İslam dininin perspektifinden baktığımızda ise nasıldaki içerik kadar bunların tarih içinde nasıl anlaşıldığı ve yorumlandığına dair mesailerin dikkate alınması gerekmektedir. Zira Müslümanların sosyo kültürel yapısı esas alındığında neyin dinsel, neyin kültürel olduğu noktasında ciddi bir iç içelik kendini göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet anlayışının beslendiği en önemli kaynakların başında hiç şüphesiz aile ve din kurumları vardır.¹ Şu halde dinin toplumsal cinsiyet algısındaki rolü hangi keyfiyetler üzerinden yürümüş ve bu seyir neleri sonuç vermiştir, evvel emirde bunun doğru analiz edilmesi, ardından da olması gerekene dair çeşitli teklif ve önerilerin gündeme getirilmesi gerekmektedir. Öncelikle insanı bir erkekle bir kadından yarattığını ifade eden Allah Teâla'nın² her bir cinsi şahsına münhasır özelliklerle yaratmış olmasının ve bunun bir gereği olarak onlara kimi zaman birlikte, kimi zaman ayrı ayrı seslendiğinin altını çizmemiz gerekir. Yani modernizmin cinsiyetleri birbirine yaklaştırıcı pozisyonuna mukabil İslam öğretisi tanım yerindeyse toplumsal roller ve sorumluluklar ekseninde "cinsiyetçi" bir dil ve anlam alanına sahiptir denilebilir. İslam'da kadının konumu şeklinde klişeleşen tartışmalarda daha çok nikah-talak mevzuları, kadının şahitliği, miras durumu, örtünmesi, ailede kocasına karşı konumu, teaddüd-i zevcât gibi daha çok hukuki çerçevede tartışılan konular öne çıkarılarak karşılıklı sorumluluklar ve haklar anlatılmıştır. Bu cümleden olarak mesele geleneksel bir bakış açısı ile okunduğunda erkeğin başat belirleyici rolü dikkati çekerken, modern bir bakış açısıyla okunduğunda -zorlama bir mantığın ürünü olarak- kadını erkeğe eşitleme gayreti kendini göstermiştir.

Halbuki ilahi hitaptaki üslubun altında mutlak manada her iki cinsin bir yandan Yaratıcı karşısında konumlandırılmalarında, bir yandan da

¹ İhsan Toker, *Toplumsal Cinsiyet ve Din*, (Ankara: Grafiker Yayınları), 2012, s. 741.

² Nisâ 4/1.

birbirlerine karşı konumlandırılmalarında üst değerler ve onlara bağlı hikmetler vardır. Bu hakikatin ıskalanması sebebiyledir ki toplumsal cinsiyet konusunda dinin dili kadını ve erkeği adeta hukuki bir akdin parantezine hapsetmektedir. Her ne kadar İslam hukukunda nikah bir çeşit akit olarak tanımlansa da bu ilişkinin diğer akitlerden farklılığı aşikârdır. Bu gerçeği zihnimizin bir kenarında tutmak şartıyla diyebiliriz ki; bu konuda dinin dilinin mahza hukuki bir içerikle kayıtlı kalması onu sığlaştırmakta ve sevimsizleştirmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak cinsiyetler arasında hakkaniyet ve rızanın kollanmadığı, bir ucu baskı ve şiddete varabilen ve altyapısını bir şekilde dini referanslardan alan anlayış ve uygulamalar kendini gösterebilmektedir. Bu sebeple asıl kavramlar; adalet, meveddet, rahmet ve velayet şeklinde olmalı, bu dil ve mantığın beslediği bir anlayış geliştirilmelidir. Çalışmamızda bunu destekleyecek referanslardan yürüme planlıyoruz.

A. Toplumsal Cinsiyet Algısında Dini Referansların Okunma Şekilleri

İçinde yaşadığımız çağda insanlarımızın yaşadığı sosyolojik problemlerden birisi de sağlıksız, kifayetsiz ve hakkaniyetsiz bir toplumsal cinsiyet algısına sahip olmalarıdır. Bu durumun doğurduğu sonuçlarıdır ki, kadın erkek ilişkilerinde ifrat ve tefrite varan tespitlerin alt yapısında pek çok değişkenin olduğu bir gerçektir. Ancak biz konumuz gereği dini/İslâmî altyapıyı objektif altına almaya çalışacağız.

Kur'an-ı Kerim kadınıyla erkeğiyle tüm insanlara seslenmiştir, hatta ayetlerdeki engin vurgu dikkate alınrsa insanların da akıl sahiplerine seslendiği söylenmelidir.³ Ancak Kur'ân indiği dil olan Arapça'nın bir özelliği olarak genelde muhataplarına müzekker (eril) bir kalıpla seslenmektedir. Bu ifade durumuna nüzul ortamının sosyo kültürel şartlarının inen ayetlerde kısmen belirleyici rolü eklenince özellikle kadın erkek ilişkisinin konu edildiği ayetlerde kadının ikincil bir pozisyonda tanımlandığı düşünülebilmektedir. Bu cümleden olarak İslam'ın zuhur ettiği toplumun erkek egemen yapısının da bir gereği olarak oğullara yüklenen-görece-bir değerden söz edilebilirken⁴ kadınların erkeklere göre zayıf tanımlanması, erkeklerin birden çok kadınla evlenebilmesi (teaddüdi zevcât) ve yine ehl-i kitap kadınlarla evlenebilme ruhsatı, kadınların miras ve şahitlik durumları, erkeklerin eşlerine kavvam oluşu ve ailede te'dib hakkı gibi daha çok hukukî içerikler sıralanabilir. İslam'da kadın başlığı altında yazılıp çizilen hemen pek çok eserde bu başlıklar ekseninde bir toplumsal

³ el-Bakara 2/164; el-Fussilet 41/53-54; ez-Zâriyât 51/20-21; el-Ğâşiye 88/ 17-20.

⁴ Âl-i İmrân 3/14; el-İsrâ 17/6; el-Kehf 18/46; el-Mü'minün 23/55; eş-Şuarâ 26/133; el-Kalem 68/14; Nüh 71/12; el-Müddessir 74/13.

cinsiyet algısının kodlandığını görmek mümkündür.⁵ Doğal olarak bu durum her iki cinsiyetin diğerine evvelemirde “sorumluluklar ve haklar” parantezinde bir bakış açısı vermiş, bunu da çekirdek ailedeki karılık ve kocalık görevleri dışındaki akrabalık rolleriyle birlikte (dede-nine, amca-dayı, hala-teyze vs.) daha geniş bir çerçeveden ele almayarak konuyu sığlaştırmıştır.

İslam dini özelinde toplumsal cinsiyet anlayışının şüphesiz Kur’an’ın indiği toplumun sosyo kültürel, siyasi, ekonomik vs. alanlarından bağımsız bir zeminde geliştiği söylenemez. Bu itibarla Kur’an’ın kadın ve erkeğin birbirlerine karşı konumlandırılmalarında bu temelin ciddi müessiriyeti vardır. Gelenekçi bakış açısı ile modern bakış açısının büyük ölçüde farklı söylem ve içeriklerle değerlendirdiği bu konuda gelenekçilerin mutlak tasdikçi ve savunmacı üslubu dikkati çekerken modern dönemde daha çok kadının konumu üzerinden apolojik ve tecditçi bir söylemle İslam’ın kadın anlayışını modern dünyanın kadın algısına eşitleme gayretleri kendini göstermektedir. Ancak her iki bakış açısının da birleştiği nokta kadın ve erkeği temelde hukuki zeminde tartışmış olmalarıdır.

Kadına verilebilecek tüm hakların İslam dini ile tekamüle erdiği temel mottosuyla hareket eden gelenekçi söylem kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında altı çizilecek bir sorun görmemektedir. Kadının erkeğe göre tanım ve konum bulduğu bu anlayışta bugün bizim anlamada güçlük çektiğimiz ciddi negatif tanımlamalar da vardır. Bunların başında kadının yaratılışı meselesi gelmektedir. Başlangıçta “erkeğin kaburga kemiğinden” yaratıldığı kabul edilen, eğriliği ve kırılabilirliği bizzat bu tabii doğasının bir parçası sayılan kadın⁶ daha sonra ilgili ayetlerdeki bağlantılardan hareketle zayıf bir psikolojik altyapıda gösterilmiştir. Bu konuda en ileri giden yorumlardan birisi Fahreddin er-Râzî’ye(v.606) aittir. Râzî’ye göre kadınlar erkeklere verilmiş nimetler cinsindedir, esasen yaratılışça zayıf ve akılcı da eksik olduklarından mükellef bile değillerdir, tabir caizse kamil bir nimet olmaları için mükellef kılınmışlardır.⁷ Doğrudan

⁵ Konu ile ilgili referans eserler için bk. Seyyid Muhammed Reşid Rıza, *İslam’da Kadının Hukuku; Kadınlara Çağrı*, çev. Mehmet Çelen, (Malatya: Nida Yayınları, 2008); Kâsım Emin, *Tahrîriü'l-mer’ce*, (Tunus: Dârü'l-maârif, 1990); Bekir Topaloğlu, *İslam’da Kadın*, (İstanbul: Ensar Yayınları), 2013; Hayrettin Karaman, *İslam’da Kadın ve Aile*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 1993); *İslami Araştırmalar Kadın Sayısı*, (e-Dergi), (Ankara: Ortadoğu Eğitim Öğretim ve Yayıncılık, 1986-1997)

⁶ “Kadın kaburga kemiğinden yaratıldı. Bu kemiğin en eğri kısmı uçtepe kısmıdır. Onu düzeltmeye kalkışsan kırılır. Ondan yararlanırsan eğri haliyle yararlanırsın.” hadisiyle ilgili geniş değerlendirme için bkz. Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), s. 253-63; Kur’an-ı Kerim’den kadının yaratılışı için referans gösterilen en-Nisâ 4/1’in aynı mealde yorumlandığı tefsirler için bk. Taberî, *Câmiü'l-beyân fi tevîli'l-Kur’ân*, (Beyrut, 1999), I, 267; III, 566; Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-beyân fi tefsîri'l-Kur’ân*, (Beyrut: 2004), I, 103; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb: et-Tefsîru'l-Kebîr*, (Beyrut: 2004), III, 3; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur’ân*, (Beyrut: 1988), I, 207.

⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXV, 97.

veya dolaylı bir şekilde kadınla ilintilendirilen tasvirlerden kadının süs püs içinde olması⁸, savaşa gidememesi⁹ yine onun eksikliği ve zayıflığı ile yorumlanmıştır. Benzer bir konu da kadın ve fitne bağlantısıdır ki, fitne hem kadının fiillerinden birisi olarak görülmüş hem de bizzat kadın, erkek için bir fitne kaynağı sayılmıştır.¹⁰ Bu mealde Yusuf Sûresi'nde Mısır Azizi'nin kendi karısına (Züleyha) yönelik ifadesi olarak geçen "*inne keydekunne azîm/sizin hileniz ne büyüktür*"¹¹ şeklinde geçen ifadenin bir manada Allah Teâlâ tarafından teyid edildiği iddia edilmektedir.¹² Hz. Peygamber'in eşlerine gelen özel hicab hükümlerinin¹³ tüm kadınları şamil olduğu vurgulanmak suretiyle de Müslüman kadınların daha çok ev içinde yaşamasını öneren bir fıkıh mantığı gelişmiştir ki bu düşüncenin de altında kadının "fitneye sebep olması veya fitnenin kaynağı olması" temel yargısı vardır.

Kur'ân'da kadının aile içindeki rolü ekseninde geçen ayetler nikah, mehir, muharremat, süt emzirme, karı-koca ilişkilerindeki çeşitli süreçler ve talak (boşanma) olarak özetlenebilir. Bunlardan erkeklerin birden çok kadınla evlenebilmesi ile alakalı konu ise İslam'ın toplumsal cinsiyet anlayışı ekseninde modern dönemin sancılı başlıklarından birisidir. İlgili ayette aralarında haksızlık yapmamak şartıyla erkeklerin ikişer, üçer, dörder evlilik yapabilecekleri belirtilmiştir.¹⁴ Ayette himayesindeki yetim kızların malından istifade için düşük mehirle veya zor kullanarak yapılan evliliklerin meşruiyetini bir sorgulama söz konusu iken klasik geleneksel görüşte bu konu genel ve mutlak bir ruhsat olarak değerlendirilmiştir.¹⁵ Konu ile bağlantılı bir mesele de erkeğin sayıları dörde kadar çıkabilen eşleri üzerinde te'dib hakkının olması meselesidir. Nisâ Suresi'nin 34. ayetinde ifadelendirilen bu konuda kocanın karısı üzerinde dövme yetkisi ittifaken kabul edilmekte, hatta bunun keyfiyetine dair insafı zorlayan yorumlar da yapılabilmektedir.¹⁶ Ancak kadının anne olmasıyla beraber kendisine verilen kıymetin kat kat arttığı da bir vakiadır. Hemen bütün bakış açıları kadının anneliğine çok kıymet vermiş, onu fedakarlığın, merhametin ve şefkatin birincil ve yegane timsali olarak tavsif etmiştir.

⁸ ez-Zuhruf 43/15-17.

⁹ et-Tevbe 9/ 93.

¹⁰ eş-Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, (Beyrut: ts.), I, 323; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, (Beyrut: 2005), III, 50.

¹¹ el-Yûsuf 12/ 28.

¹² Kurtubî, *el-Câmî*, IX, 115.

¹³ el-Ahzâb 33/ 32-33.

¹⁴ en-Nisâ 4/ 3.

¹⁵ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 346-47; Kurtubî, *el-Câmî*, V, 10-14. Hz. Aişe'den gelen bir rivayetle yetim kızlar ve dul kadınların hukukunu korumak maksadı ifade edilmiştir. Bkz. Buhârî, *Tefsîr*, 4/1, Nikâh, 19; Müslim, *Tefsîr*, 6-8.

¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IV, 68-69.

Kadının mirastaki payının erkeğin yarısı kadar takdir olunmasını¹⁷ mutlak ve genel geçer bir ilke olarak okuyan geleneksel öğreti erkeğin ailenin kuruluşundan yürütülmesine kadar sahip olduğu sorumluluklarına mümasil bu yorumu yapmış, kadının yapısında olduğu varsayılan “unutkanlığı”¹⁸ gerekçesiyle de şahitliğini “bir erkeğin yanında iki kadın şahit getirin”¹⁹ vurgusunun kuvvetle savunucusu olmuştur. Bütün bu anlayışlara ilave olarak kadın erkek ilişkisinde erkeğin başat belirleyici rolünün bu şekilde öne çıkarılmasının onun Allah katındaki üstünlüğüne yorulmadığını, toplumsal rollerdeki zaman, kültür, mekan vs. değişkenlerin oluşturduğu bir hukuki düzlemde anlama şekli olduğunu da teslim etmeliyiz.

19. yüzyılın sonlarına doğru Batıda başlayan kadın hareketlerine eş zamanlı olarak İslam dünyasında görülen kadın-erkek eşitliği söylemlerinin izdüşümü anlayış ve çalışmalar kendini göstermiştir. Gelenekçi söylemin aksine bu yaklaşımda da kadının konumu üzerinden bir temyiz faaliyeti dikkati çekmektedir. Bir anlamda olan/olması gereken ayrımına gidilerek tarihi yorum ve uygulamalar tenkit edilmiştir. Daha çok kadını erkeğe eşitleme gayreti olarak okunabilecek bu yaklaşımın da temel hareket noktası hukukî bir söylem üzerinden yürümekte olup kadının “ikincil” konumunun adeta bir yanlış anlaşılma konumu olduğunu ispata çalışmaktır. Hem kapsamın büyük ölçüde hukuki içerikle sınırlandırılması, hem de zorlama yorumlarla modern kadın algısının ideal kadın modeli olarak takdim edilmesi tüm toplum kesimlerine sıkıntılı ve yetersiz bir tez sunmaktan öteye geçememektedir. Bunun için izlenen yol ise Kur’an’ın indiği ortamın sosyo kültürel bağlamını ve tarihi tecrübeyi bir manada baypas ederek çağdaş dünyanın kadın algısı üzerinden bir toplumsal cinsiyet algısı oluşturmak ve bu perspektifle Kur’an’ın ilgili ayetlerini yorumlamak şeklinde kendini göstermiştir.

Kadın ve erkeğin insan olma düzleminde eşit, toplumsal rollerinde de birbirini tamamlayan çiftler olduğunun vurgulanması, devamında kadını erkekten bağımsız başlı başına bir değer olarak tanımlamayı getirmiştir. İlk bakışta kulağa hoş gelen bu yaklaşımların bire bir örnekler üzerinden değerlendirildiğinde Kur’an’ın mesajını ve tarihi tecrübeyi ciddi anlamda yoran ve bağlamının dışına çıkaran bir noktaya evrildiği de görülecektir. Örneğin erkeğin kadına “kavvam” oluşunu ifade eden Nisâ Sûresi 34. ayette geçen kadının nüshuzu (yani itaatsizliği) durumunda erkeğin ona “vurabileceğini” ifade eden “da-ra-be” kelimesi öğüt vermek, ayrılıp gitmek

¹⁷ en-Nisâ 4/ 11.

¹⁸ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, (İstanbul: Mizan Yayınları, 2008), II, s. 216-217; Elmalı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, (İstanbul:Eser Neşir Dağıtım, ts), II, 981-84.

¹⁹ el-Bakara 2/ 282.

gibi tali anlamlarıyla anlaşılmıştır.²⁰ Çok eşliliğin İslam'ın ideal evlilik modeli olmadığı, fıkıhçıların yorumları marifetiyle bir ibaha alanına dönüştüğü ifade edilerek “sıradan insanlar için eşler arasında adaleti sağlamak imkansızdır, bu olsa olsa bir peygamber mucizesi olabilir” yorumları da yapılmıştır.²¹ Şu halde doğacak sosyolojik problemler sebebiyle devlet eliyle bu uygulama kaldırılmalıdır.

Kadın konusunda geleneksel bakış açısının erkeklerin tefsir yorumlarıyla ve ürettikleri fıkıhla şekillendiği iddia edilmiştir ki bugün de bu düşüncüyü dillendiren alimlerimiz vardır.²² Dolayısıyla tarihten günümüze hem teoride hem pratikte itaat kültürünün etkin olduğu bir sosyal düzlemde kadının olması gereken konumuna gelemediği savunulmuştur. Bu sebeple Kur'ân'ın kadınlarla ilgili yol açıcı düzenlemelerinin nihai düzenlemeler olmadığı varsayılmakta, ve bu konuda direk veya dolaylı tarihselci yorumlar kendini göstermektedir. Erkeklerin kadınlara kavvam oluşu, bir derece üstünlüğü, fonksiyonel bir görev tanımı, yani hakimlik değil, hâdimlik olarak anlaşılmış, hatta kadının evin geçimine katkısının zaruret olabileceği sosyo ekonomik durumlara dikkat çekilmiştir. Evin geçiminin sağlanması bu şekilde kadın-erkek her iki cinse de havale edildikten sonra erkeğin aile reisi olarak kadının nüşuzu durumunda sahip olduğu te'dib hakkı da bir manada güncellenmiştir. Buna göre aslanan konuşarak meseleleri çözmektir, bu şekilde yol alınmazsa evlilik birlikteliği neticelendirilecektir. Miras ve şahitlik durumlarında da yine kadının erkeğe denklediği açıklamalar dikkati çekmektedir.

Modern dünyada kadının kamuda görünürlüğüünün artması ve çalışma hayatında yer alması realitesine mukabil modernist söylemde alım-satım, bağış, vasiyet gibi bütün medeni uygulamalarda kadının da erkek gibi özgür olduğunun altı çizilecek, hatta kadının ticaret ve seyahat yapması gibi durumlarda ona zorluk çıkaracağı gerekçesiyle yüzünü örtemeyeceği vurgulanacaktır.²³ Bütün bu mesai sonuçta kadının anneliğine dair yeni ve modern bir içerik oluşturma zarureti de doğuracaktır. Bunun güzel bir örneğini Amine Vedûd Muhsin'in ilgili görüşleri oluşturmaktadır: “Kur'an çocuk doğurma fonksiyonu ile dişiler arasında bir bağlantı olduğunu ifade eder, fakat çocuk bakımı ve büyüülmesi ile ilgili tüm diğer işler kesinlikle sadece dişilere özgü özellikler olarak tanımlanamaz. O halde Kur'ân'da yer aldığı şekliyle annelik,

²⁰ Âmine Vedûd Muhsin, *Kur'ân ve Kadın*, çev. Nazife Şişman, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005), s.119.

²¹ Musa Cârullah, *Hatun*, haz. Mehmet Görmez, (Ankara: Kitabiyat Yay., 2007), s. 82.

²² Faruk Beşer, “İslâm Fıkıh Kültüründe Kadın Algısının Analizi”, *Türkiye V. Dini Yayınlar Kongresi-Kadın Konulu Dini Yayınlar-Tebliğler-Makaleler 02-04 Aralık 2011*, (Ankara 2012), s.105-118.

²³ Kâsım Emin, *Tahrîru'l-mer'e/Hürriyet-i Nisvan*, çev. Zeki Megazim, (Dersaadet: Matbaa-i Hayriyye, 1329), s. 18-19; Muhammed Abduh, *el-A'mâlu'l-kâmile li'l-İmâm Muhammed Abduh*, tahkik ve takdim: Muhammed Ammâra, (Beyrut: el_Müessesetü'l-Arabiyye li'-dirâsât ve'n-neşr, 1979), V, 208.

*sadece biyolojik anneliktir, anneliğin psikolojik ve kültürel algılanışı değil...*²⁴ Şu halde çocuğun beslenme, bakım ve güvenliği gibi sorumlulukları İslam dini değil toplumsal beklentiler kadına yüklemiştir.

Toplumsal cinsiyet algısına geleneksel veya modern bir çerçeveden bakıldığında İslam dini ölçeğinde yapılan atıflar yukarıdaki örneklerimizle sınırlı değildir. İster ataerkil bir dünya görüşü ve literal bir okuma mantığıyla meseleye muhafazakâr pencereden bakalım, isterse modern yüzyılın kadınlık ve erkeklik anlayışlarını ideal tanımlamalar olarak görelim ve kutsal metni buna göre okuyup tarihi tecrübeyi de buna göre anlamlandıralım, toplumsal cinsiyet algımıza katkısı bağlamında yorumlarımızın eksik ve yetersiz bir noktada olduğunu teslim etmeliyiz. Zira her iki yöntemde de hem meseleyi okuma mantığımız, hem de meselenin kapsamı açısından konu, haklar ve sorumluluklar kıskacında tanımlanmaktadır. Hal böyle olunca seçilen üslup da kullanılan argümanlar da rekabetçi, savunmacı bir çizgide kendini ötekine göre tanımlamaktadır. Halbuki Kur'ân'ın bütüncül okunmasında kadınının ve erkeğin özgün ve nevi şahsına münhasır bir şekilde çekirdek ailede, geniş ailede ve tüm sosyal rollerinde hukukun da üstünde şemsiye değerlerle çerçeveslendiğini görüyoruz. Bu itibarla toplumsal cinsiyet algımızın bu konuda Kur'ân'ın öne çıkardığı adalet, meveddet, rahmet ve velayet kavramlarının yardımıyla şekillenmesinin daha doğru ve hakkaniyetli bir yorum olacağına inanıyoruz.

B. Kur'ân'da Kadın-Erkek İlişkisinde Öne Çıkan Üst Değerler

1. Adalet

İslam dininin tevhitte sonra en temel öğretisinin adalet olduğunu söylemek yanlış olmaz. Anlamı; zulmetmeyip kalp ve gönüllerde doğruluğu yer etmiş ve ortaya çıkmış olan kesin hükmü ve keyfiyeti yerine getirmek, sitem etmeyerek hak olduğu için vermek, nefse değil vicdana uyarak hareket etmektir.²⁵ Kur'ân'da "adl" ve "kıst" fiillerinin türevleri elliye yakın yerde farklı içeriklerde geçmektedir. Allah'ın insan ve kainatla ilişkili tüm sıfat ve fiillerinin özünde onun "el-Adl" olması vardır. O hem yaratırken, hem de yönetirken adil olandır. Bu itibarladır ki mü'minlerden de her zaman ve zeminde, şartlar ne olursa olsun adaletle hükmetmelerini emretmiştir. "*Allah size emaneti ehline vermenizi ve hüküm verecek olursanız adaletle hükmetmenizi emretmektedir.*"²⁶ denildikten sonra adaletin istisnası olmayacağı, meğer ki muhatabımız anne babamız da olsa bu hassasiyetin korunması ısrarla tavsiye edilmiştir.²⁷ Adaletin tecellisine engel olabilecek kin, nefret,

²⁴ Âmine Vedüd Muhsin, *Kur'ân ve Kadın*, s. 47.

²⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, (Kahire 1381/1961), s. 325.

²⁶ en-Nisâ 4/58.

²⁷ en-Nisâ 4/135.

kıskançlık, adam kayırma, hatta merhamet duymamanın müessir olmaması gerektiği belirtilmiş, bizzat din faktörünün, farklı inanç ve din mensubu kimseler üzerinde adaleti engelleyici bir hale dönüşmemesi hatırlatılmıştır.²⁸ Başlangıçta insanda, kendine yapılan karşılık verme şeklinde ilk tezahürünü gösteren adalet duygusu zamanla gelişerek kendi varlığını koruma, ötekine zarar vermeme, herkese hak ettiğini verme şeklinde gelişmektedir ki âyetlerin mesajı da bu temelin korunması ve geliştirilmesi eksenindedir.²⁹

Şüphesiz her şeyi yerli yerinde yaratan Allah Teâlâ kadın ve erkek de dahil her varlığa kendi şahsına münhasır özellikler vermiş bu vesileyle de onları yaratırken tekrara düşmediğini göstermiştir. Öte yandan, kudretini hikmetiyle ortaya koyarak zulmü ve haksızlığı Zât-ı ilâhîsinden nefyetmiştir. Peygamberini hak ile göndermiş, kitabını hak ile indirmiştir.³⁰ Hem kitabın mesajının temel öğretisinde, hem de onun en kamil yorumu olan Hz. Peygamber tecrübesinde bu durum kendini göstermektedir. Allah Teâlâ, kadın ve erkeğe karşı mutlak adil olandır. “Yeryüzünde bir halife yaratacağım” buyurduğunda bir cinsiyetten bahsetmemiş,³¹ kulluk vazifesinde,³² hidayete erme ve doğru yolu bulmada,³³ mükafat ve cezada³⁴ çalıştığının karşılığını almada³⁵ kadın ve erkeği ortak bir zeminde tanımlamıştır. “Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatır ve mükafatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz.”³⁶ ayeti cinsiyete değil, ehliyete vurgu yaparak meseleyi en güzel şekilde özetlemektedir. Bu mutlak ve değişmez ortak alanın yanında kadın ile erkeğin farklılaştıkları hukuk ve muamelat eksenli bir alan da vardır ki bu alana Kur’ân’ın indiği dönemin sosyo kültürel şartları ve maruf anlayışı çerçevesinde yaklaşmak ve yapılacak çözümlenelerde nihai hedefin adaleti temin olmasını sağlamak esastır.

“Cahiliye döneminde kadına hiç değer vermezdik. İslam gelip de Allah’ın onlardan söz ettiğini görünce onların da üzerimizde bir takım hakları olduğunu anladık.”³⁷ Hz. Ömer’in bu itirafı o gün için İslam’ın kadınlar konusundaki hassasiyetini ve onların hukukunu korumadaki ön açıcı ahkâmını hatıra getirmektedir. Bu manada kız çocuklarının doğunca

²⁸ en-Nisâ 4/105-107; el- Mümtahine 60/8.

²⁹ Ali Haydar Taner, *Psikoloji*, (İstanbul: Maarif Matbaası,1940), s.187; İbrahim Alâettin Gövsa, *Çocuk Ruhu*, (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1931), s.267; Yurdagül Mehmedoğlu, *Ahlâkî ve Dini Gelişim*, (İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004), s. 130.

³⁰ en-Nisâ 4/105.

³¹ el-İsrâ 17/70; en-Neml 27/62; ez-Zümer 39/10; eş-Şems 91/17.

³² el-Hücürât 49/13.

³³ el-Bakara 2/187; Âl-i İmrân 3/138; er-Ra’d 13/21.

³⁴ Âl-i İmrân 3/195; ez-Zilzâl 99/7-8.

³⁵ en- Necm 53/39.

³⁶ en-Nahl 16/97.

³⁷ Buhârî, *Libas*, 31.

gömülmesi (ved'u'l-benât) adetini güneşin katlanıp dürülmesine, dağların yürütülmesine, denizlerin kaynatılmasına denk bir kıyamet sahnesi olarak gören ilahî öğretisi ontolojik manada kadınlara yüklediği değer ile bu adalet anlayışını başlatmıştır.³⁸ Hz. Peygamber'in gelen ayetleri önce erkeklere, ardından da kadınlara okuduğu, mescitte belli günlerde kadınlara ders verdiği, hatta mescidin bir kapısını da onlara tahsis ettiği bilinmektedir. Harise b. Numan'ın kızı Ümmü Hişâm'ın: "Kaf Sûresi'ni doğrudan Resulullah'tan öğrendim. Her cuma hutbede bu sûreyi okurdu"³⁹ demesi o gün için kadınların mescide devamlılığı açısından manidar bir ifadedir. Bu kabil örneklerin mesajı ise kadınların da eğitim alma hakkının kollandığı ve Kur'an'ın okumayı, ilmi, öğrenmeyi her iki cins için de tavsiye ettiği⁴⁰ anlamını taşır. Kadınlar ontolojik olarak kıymetli kabul edilmiş, eğitim verilmek suretiyle de güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Kur'an'da bahsi geçen kadınların hemen tamamının güçlü karakterlerden seçilmesi kadının zayıflığı yorumlarına mukabil dikkat çekici içerikler taşımaktadır. Bunlardan bazılarını hatırlayacak olursak; Firavun'un karısı, Hz. Musa'ya imanının bedelini şehadeti göğüsleyerek ödemiş,⁴¹ Saba melikesi Belkis yönetici sıfatıyla anılmış,⁴² Hz. Aişe'nin iffeti ilâhî beyanla tavsif edilmiş,⁴³ Mısır Aziz'inin karısı Hz. Yusuf'a duyduğu özel ve mahrem ilgiyi aşık edecek bir konum sergilemiş,⁴⁴ Mücadele Suresi'nin ilk ayetlerine konu olan kadın Havle b. Sâlebe kocasının ona yaşattığı sıkıntılı durumda hakkını arayarak "durumunu peygambere şikayet eden kadın" olmakla tavsif edilmiş,⁴⁵ Hz. Musâ'nın annesi, Rabbine sadakatini en üst seviyede sergileyerek evladını sandığa koyup Nil'e bırakma yürekliliğini göstermiş⁴⁶ ve nihayet Kur'an'da adı geçen tek kadın olan Hz. Meryem, adı İsa Mesih olan bir mucizeye anne olmuş ve "âlemlerin kadınlarına üstün kılınmıştır."⁴⁷

İslam'ın toplumsal cinsiyet anlayışının en temelinde eşitlik fikri değil adalet fikri vardır. Bu sebeple hukuki zeminde kadın ve erkeğin farklı tanımlanmaları, özde modern kamusal alanı kuran cinsiyetten azade soyut birey anlayışını değil, kadını ve erkeği farklı kabul eden cinsiyetli bir kimlik anlayışını savunması da bundandır. Zira kadının örtünmesinden, dünyaya çocuk getirmesi vs. pek çok farklı yönü vardır ki bunlar erkekle arasındaki cinsiyet temelli farklılıkları hemen ortaya koymaktadır. Nisâ Suresi 32.

³⁸ et-Tekvîr 81/8-9.

³⁹ Müslim, *Cuma*, 50.

⁴⁰ Tâhâ 20/114; ez-Zümer 39/9.

⁴¹ et-Tahrîm 66/11.

⁴² en-Neml 27/23, 29.

⁴³ en-Nûr 24/11-16.

⁴⁴ el-Yûsuf 12/23.

⁴⁵ el-Mücâdele 58/1

⁴⁶ Tâhâ 20/39.

⁴⁷ Âl-İ İmrân 3/42.

ayette “Allah’ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri özlemeyin, erkeklere kazandıklarından bir pay, kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır.” ifadesi her iki cins/cinsiyetin dikkate alması gereken bir vurgu taşır. Bir anlamda her iki cinsiyete kendi özelliklerine paralel hak, sorumluluk ve beklenti sahibi olmaları ima edilmiştir. Kur’ân’da kadının erkeğe göre geride tanımlandığı alanların ise işte bu temel hakkaniyet ve denge ekseninde anlaşılması elzemdir. Bu noktada Kur’ân’ın çok eşlilik ile ilgili referans ayetine tefsir alimi Taberî’nin yaptığı yorum örnek bir içerik taşımaktadır. Taberî eşleri arasında adaleti sağlamaktan korkanların, değil tek kadınla evlenmesini, hiç evlenmemesi gerektiği yorumunu yapmıştır.⁴⁸ Kaldı ki esasta Kur’ân’ın evlilik konusunda önem ve değer atfettiği husus eş sayısı değil, adaletten şaşmama ilkesidir.⁴⁹

İnsanlar arasındaki adaletin en temelinde iki cinsin yani kadın ile erkeğin adaletli bir ilişki içerisinde birlikteliklerini kurmaları yatar. Zira onların adaleti nesillere ve topluma dalga dalga yayılacak, aralarında geçen haksız uygulamalar yine topluma dalga dalga zarar verecektir. Bu sebeple hassaten gençlere Kur’ân’ın en üst değerlerinden olan adalet temelinde kadınıyla erkeğiyle hakkaniyetli bir iletişim yolu, bir bakış açısı kazandırılmalıdır. İçinde hikmet, iffet ve şecaat denilen üç hasleti de barındıran adalet bu yönüyle hemen bütün faziletleri içinde toplamıştır.⁵⁰ Kaldı ki Kur’ân’da Allah’tan sakınmanın en önemli kriteri takvanın da ancak adil olmakla mümkün olacağı ifade edilmemiş midir?⁵¹

2. Meveddet ve rahmet

Toplumsal cinsiyet anlayışımızın temelinde bulunması gereken ikinci grup kavramlar meveddet ve rahmettir. Kur’ân’da sevginin türevi olan kavramlardan “meveddet”; dostluk ve muhabbet, bir şeyi sevmek ve onun olmasını temenni etmek anlamına gelen “vüd” kelimesinin mastarıdır. Kadın ile erkeğin arasındaki duygunun vüd diye isimlendirilmesi Allah’ın kendi varlığı için delil saydığı azametli bir kavramdır. “Kaynaşmanız(sükûnete ermeniz) için size kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O’nun varlık delillerindedir.”⁵² Meveddeti bu ilişkisinin mayası olarak görmek İslam alimleri tarafından derin manalarla yorumlanmıştır. Zira bu kavram yalnızca eşlerin birbirlerine olan cinsel temayülünün bir sonucu değil, bilakis sevgi, merhamet, dostluk, kaynaşma

⁴⁸ en-Nisâ 4/3; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, V, 577-578.

⁴⁹ Mustafa Öztürk, “Toplumsal Cinsiyet Meselesine Kur’ân Zaviyesinden Genel Bir Bakış”, *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet I, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı 21-22 Mayıs 2011*, (2012), s.188.

⁵⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü’l-ahlâk*, (Kahire, ts.), s. 15.

⁵¹ el- Mâide 5/8.

⁵² er-Rûm 30/21.

ve huzurun da temelidir.⁵³ Meveddet bu içeriğiyle aynı zamanda kadının düşüş ve zilletten korunmasını temin edecek, onu sevgi ve esirgeme hisleriyle beslediği bir sosyal düzenin içinde yaşatmış olacaktır.⁵⁴ Pek tabidir ki kadın ve erkek birbirlerine besledikleri arzu ve temayülün tesiri altındadır. Bu arzu ve temayüller fitrî, ruhî, aklî ve bedenî pek çok tezahürlere sahiptir. Dolayısıyla bu çok yönlü temayülün doğru bir şekilde değerlendirilmesi her iki taraf için de tam bir sükun ve kaynaşmayı getirecektir.⁵⁵ Eşlerin kendi cinsinden olması ayrı bir rahmettir, çünkü insanın kendi cinsinden bir insanla ülfeti daha kolay olacaktır. Bir de ilâhî kudret aralarında sevgi ve rahmet tesis etmekle onların ülfetini daha da kolay kılmıştır. Böylelikle birbirleri için yerine göre anne babalarından ve kardeşlerinden daha kıymetli olurlar. İşte az bir müddet içinde bu derin muhabbetin tesisi Allah'ın varlık delili olarak yorumlanmaktadır.⁵⁶

Kur'ân'da meveddet kavramının geçtiği ayetlerde bu kavramın taraflar için ne ifade ettiği etkileyici örneklerle açıklanmıştır. "Allah'tan size bir zafer ihsan edildiğinde bu kimseler aranızda bir dostluk/sevgi/bağlılık (meveddet) yokmuş gibi "keşke onlarla beraber olsaydım ben de büyük bir başarı kazansaydım" der."⁵⁷ ayetinde münafıkların görüntüde de olsa Müslümanlarla aralarında bulunan meveddetin anlamı vurgulanmak istenmiştir. Benzer bir ayet; "...De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka ücret istemiyorum."⁵⁸ ayetinde ise Hz. Peygamber'in akrabalık bağının gerektirdiği meveddeti hatırlatması konu edilmiştir. Öyleyse aralarında meveddet ilişkisi olan kimseler doğal olarak birbirlerinden dayanışma, koruma, kollama ve destekleme türünden beklenti içindedirler. Meveddetle beraber eşlerin arasında tesis edilen rahmet ise merhamet olunana iyiliği gerektiren bir kalp inceliği ve zarafetidir. Seyyid Şerif Cürçânî, rahmeti hayra ulaşma iradesi diye tarif etmiştir.⁵⁹ Rahmet, özünde insanın nefsi hoşlanmasa da, zor da bulsa o, kula faydalar ve hayırlar ulaştırmayı gerektiren bir sıfattır. İşte bu gerçek rahmettir.⁶⁰ Rahmetin bu tanımını gereği, karşısındakine her kaydü şartta faydalı olanı yapmak, onu zarara uğratmamak esası vardır. Eşler arasındaki muhabbetin devamlılığı açısından bu durum vazgeçilmez tamamlayıcı bir unsur olarak kendini gösterir. Rahmet kelimesi Allah Teâlâ

⁵³ Mâtürîdî cinsellikte maksadın nefsanî arzuların tatmini değil nesillerin devamının temini olması açıklamasını yapmıştır. Ona göre nefsanî arzular cennette karşılık bulur. Dünya, ihtiyaçların görülmesi gereken yerdir. Ancak arzuların yerine getirilmesi, ihtiyaçların temininde önemli bir unsurdur, yorumunu da yapar. el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, II, 48-49.

⁵⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 3811-12.

⁵⁵ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, ts.); XVIII-XXII, 35-36.

⁵⁶ Mehmed Vehbî, *Hütlâsatü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968), XI, 4263-64.

⁵⁷ en-Nisâ 4/73.

⁵⁸ eş-Şûrâ 42/23.

⁵⁹ Seyyid Şerif el-Cürçânî, *et-Ta'rifat*, (Beyrut, ts.), s.110.

⁶⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehân min mesâiyidi's-şeytân*, (Kahire 1381/1961), haz. Muhammed Seyyid Keylani, II, 170-72.

için kullanıldığında, O'nun kullarına olan lütfu ve ihsanı kastedilir, nihayetinde Allah'ın kendine farz kıldığı bu haslet, peygamberlerin ve salih kulların da bir özelliğidir.⁶¹ Kur'ân, peygamberin insanlara yumuşak davranmasının da Allah'ın merhametinin eseri olduğunu bildirmektedir.⁶²

Bilindiği gibi merhamet etme, acıma duygusu ve fedakarlık daha çok kadınlarda bulunan özelliklerden kabul edilir. Kur'ân'da kadının konumu ile alakalı değerlendirmeler kadın anne olduğu zaman bambaşka bir boyut kazanmaktadır. Anneler bu çok değerli payeyi şüphesiz "zorluk üstüne zorluk" diye tarif edilen hamilelik ve çocuk doğurma, emzirme gibi meşakkatli süreçlerle almıştır.⁶³ Onlara yönelecek davranışların ihsan üzere olması tasviye dilir. İhsan; kötülük ve çirkinliğin zıddı olan ve her tür güzelliği içinde barındıran geniş ve engin bir kavramdır. Hz. Peygamber ihsanı Allah'ı görüyor gibi O'na kulluk etmek olarak tarif etmiştir.⁶⁴ Öyleyse anneye ve babaya öf dememek esastır, yani kırgınlık doğurabilecek en ufak detay hatırlatılarak büyük hatalardan sakındırılmıştır. Yine Hz. Mûsâ'nın annesinin sandığa koyup nehre bıraktığı yavrusunun acısını değerli bulan ilâhî öğreti bu durumu "*Musâ'nın annesinin yüreğinde yalnızca çocuğunun tasası kaldı*"⁶⁵ şeklinde ifade etmiştir. Elmalı Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hz. Harun'a çıktığı bir diyalogda Hz. Harun'un ağabeyine "*Yebne ümme/ey anamın oğlu*"⁶⁶ diye seslenmesini annelerinin onlara merhametini hatırlatması şeklinde yorumlamış ve bir manada ağabeyisine "ey bana annem gibi merhametli ve şefkatli olması gereken kardeşim" demek suretiyle öfkesini yenmesine yardımcı olmuştur.⁶⁷ Kadının merhameti bu kabil ayetlerle dile getirilmekle verilmek istenen mesaj ona karşı sevgi ve merhamet dilinden başka bir dil kullanılmaması olarak anlaşılmalıdır.

Bu başlık altında kadın erkek ilişkisinde öne çıkaracağımız son ayet kadın ve erkeğin birbirinin elbisesi olması istiaresinin geçtiği ayettir.⁶⁸ Tefsirlerde eşlerin birbirine elbise olması; birbirinin ayıbını örtmek, korumak-kollamak, birbirini güzelleştirmek, iffetini korumak, sükunet vesilesi olmak gibi anlamlar yüklenmiştir.⁶⁹ Meveddet ve rahmete bütün bu vurguların yapılması kadın ve erkeğin öncelikli iletişim dili ve yolu olmasındandır.

⁶¹ el-En'âm 6/12; el-Enbiyâ 21/107; el-Beled 90/17.

⁶² Âl-i İmrân 3/159.

⁶³ Lokman 31/14.

⁶⁴ Buhârî, *İman*, 37; Müslim, *İman*, 1.

⁶⁵ el-Kasas 27/10.

⁶⁶ el-A'râf 7/150; Tâhâ 20/94.

⁶⁷ Elmalı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV, 2287.

⁶⁸ el-Bakara 2/187.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 363-364; Seyyid Kutub, *Fizilâli'l-Kur'ân*, I-III, 79.

3. Velayet

“Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoşlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler, Allah ve Resulüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azizdir, hikmet sahibidir.”⁷⁰ Ayetin öne çıkardığı velayet kavramı kadın ve erkeğin ilişkilerini buluşturduğu ortak bir zemindir. Bu çok temel bağı İslam alimleri müminlerin hem Adem’in çocukları olmaları hem de dinde kardeş olmaları hasebiyle birbirlerinin velileri oldukları şeklinde açıklamışlardır. Velayet kelimesi meallerde “dostluk” olarak çevrilen anlamının da ötesinde kadınıyla erkeğiyle her bir mümin ferden birbirini koruyup kolladığı, destekleyip sahip çıktığı daha derin bir bağ olarak görülmüştür. Bu ehliyet sayesinde birbirlerini temsil de etmektedirler. Dolayısıyla birinin yaptığı güzel bir iş ve eylem öbürleri için övünç vesilesi, ötekinin yaptığı bir hata da yine tüm müminlerin ortak zararı olarak anlaşılmalıdır. İmâm-ı Mâtürîdî velayeti genişçe ele alarak velayeti rûhânî ve velâyeti nefsanî ayırımı yapar. Velâyeti ruhânînin dinin ihdas ettiği hakları gerekli kıldığını, velâyeti nefsanînin ise insanların kendileri ve malları üzerindeki haklarını gerekli kıldığını belirtir.⁷¹ İşin özeti, velayet hem dini hem dünyevi boyutları olan bir alandaki ortaklıklar, temsil yetkileridir.

Toplumsal cinsiyet algısının temelinde velayetin bulunması olmazsa olmaz bir ilkedir. Zira bir ilişkinin temeline yalnızca cazibeyi koymak hem taraflara hem de o ilişkinin saygınlığına zarar verecektir.⁷² Bu sebepten olmalıdır ki evlilikte kefâet/denklik İslam öğretisinin aradığı bir kriterdir. Kadın ve erkeğin birbirlerine veli olabilmeleri için her ikisinin de denk yetkinlikte olmaları gerekir. Nitekim Peygamberimiz “kadınlar erkeklerle beraber bir bütünü tamamlayan diğer yarısıdır”⁷³ buyurmuştur. Kimi alimler velayeti emir bi'l-marûf ve nehiy ani'l münker vazifesi olarak anlamışlardır.⁷⁴ Bunun dahi yapılabilmesi denklik gerektirmektedir. Velayetin olmadığı yerde zorunlu iletişim biçimi vesayet ortaya çıkacaktır ki, bu da zaman içinde ötekinin hukukuna zarar verme, hatta onu yok saymaya kadar gidebilecektir. Hz. Peygamber’in kendi eşleri başta olmak üzere kadınlara yaklaşımı, üslubu ve hitabı da her zaman hakkaniyet içerisinde cereyan etmiştir. Hatta eşlerinin ona karşı her zaman aynı ideal seyirde davranış göstermedikleri ile alakalı âyetler peygamberimizin onlara müsamahası kadar –her ne kadar bu konuda ayetle uyarılmış olsalar da-onların hak talebinde bulunma keyfiyetlerini de göstermektedir.⁷⁵

⁷⁰ et-Tevbe 9/71.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, XI, 408-11.

⁷² Kâsım Emin, *Hürriyet-i Nisvan*, s. 66-70.

⁷³ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 94.

⁷⁴ Mehmed Vehbî, *Hülâsatü'l-beyân*, V, 2062.

⁷⁵ et-Tahrîm 66/3-5.

"Allah ve resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, artık mü'min erkek ve kadının kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur."⁷⁶ ayeti velayet başlığı altında anlaşılması gereken bir başka hakikati daha ortaya koymaktadır, buna göre Allah ve elçisinin hükmüne itaat hususunda ortak bir sorumluluk olduğu gibi bu konuda yetkinlik kazanmak için de ortak donanımlar gerekmektedir.⁷⁷ Eğitime, destekleme ve sorumluluk verme hususunda Hz. Peygamber'in en dikkat çekici uygulaması erkeklerden ayrı olarak kadınlardan biat almış olmasıdır. Zira ilgili ayette⁷⁸ kadınlarla yapılan biatın muhtevasının (Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, kız çocuklarını öldürmemek, iftira etmemek ve iyi ve yararlı işlerde Peygamber'e itaat etmek) Hz. Peygamber'in Birinci Akabe Biat'ında (m. 621) bir grup Medineli müslüman erkekle yaptığı biatın şartlarıyla aynıdır.⁷⁹ Hatta bu sebeple Birinci Akabe Biatı'na "*Bey'atü'n-nisâ*" denmiştir.⁸⁰ Aslolan adalet ekseninde kadına hak ettiği yer ve değeri vermektir. Bunun da yolu onun ayrı bir şahsiyet olduğunu dikkate almaktır.

SONUÇ

Toplumsal cinsiyet algısının şekillenmesinde başat belirleyiciler arasında din ve aile olgusu bulunmaktadır. İslam'ın ve onun aile anlayışının temel alınması ile ortaya çıkan tarihî mirasta hukuk ve muamelat alanı tarihten günümüze yeni problemlere yeni üslup ve içeriklerle cevap üretmek durumunda kalmıştır. Bu durum İslam'ın toplumsal cinsiyet anlayışını ortaya koyarken de göstermiştir. Çalışmamızda gelenekçi söylem olarak okuduğumuz yaklaşım, kadını erkeğin gerisinde konumlandırırken; erkeklerin birden çok kadınla evlenebilmesi (teaddüdi zevcât) ve yine ehl-i kitap kadınlarla evlenebilme ruhsatı, kadınların miras ve şahitlik durumları, erkeklerin eşlerine kavvam oluşu ve ailede te'dib hakkı gibi temel başlıklarla çözümlenelere gitmişlerdir. Modernizmin Batı'yı etkisi altına aldığı dönemlerde İslam dünyası da aynı süreçlerden etkilenerek iddiasını modernizmin tezine yaklaştırmaya çalışmış ve kendi hukûkî içeriğini kadın-erkek eşitliği temeline mümasil yeni bir yoruma tabi tutmuştur. Zaman içerisinde geçirilen bu değişim sürecinin toplumsal cinsiyet anlayışımıza yeterli ve hakkaniyetli bir katkısı olduğunu söylemek -aile kavramının epeyce hırpalandığı, kadının ailedeki ve toplumdaki konumunun istenen seviyede seyretmediği çağımızda- oldukça zordur. Bu itibarla çalışmamızda

⁷⁶ el-Ahzâb 33/36.

⁷⁷ Hz. Peygamber'in kadınların eğitimi ile ilgili uygulamalarından örnekler için bkz. Huriye Martı, "Değer ve Hak Bağlamında Hz. Peygamber'in Eğitiminde Kadın Eğitimi", *Aile ve Eğitim-Tartışmalı İlmî Toplantı*, (2010), s. 83-91; Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5/14 (2007):107-29.

⁷⁸ el-Mümtahine 60/12.

⁷⁹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, (Beyrut: 2004), II, 55-60. (yayınevi eksik)

⁸⁰ İbn. Kesir, Ebü'l-Fidâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, (Beyrut: 1983), IV, 353.

toplumsal cinsiyet anlayışına katkısı bağlamında Kur'ân'ın adalet, meveddet, rahmet ve velâyet gibi değer içerikli kavramlarının hem söylem hem de uygulamada etkin olması gerektiğini ifade ettik. Zira;

- Hukûkî temellendirmeler toplum, zaman, coğrafya, insan, kültür vs. gibi pek çok değişkenle kâim olduklarından bu değişkenlerden bağımsız anlaşılabilir ve mutlaklaştırılmaları zordur.
- Haklar ve sorumluluklar ile tanımlanan kadın-erkek ilişkisi söylemleri, rekabetçi ve savunmacı bir çizgide birini ötekine göre tanımlayarak tersinden bir cinsiyetçilik yapabileme potansiyelindedir.
- İslam fıkhdında nikahın hukûkî bir akit olarak görülmesi dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir. Ancak kadın-erkek ilişkisi için gerekli olan bu akit mantığı, ilişkinin belirleyici temeli olması durumunda ise sığ ve sevimsiz olabilmektedir.
- Tarihi tecrübede geleneksel yorum kadını erkeğin gerisinde konumlandırmakla, modern yaklaşım sahipleri de Batı'nın toplumsal cinsiyet eşitliği tezini İslamî argümanlarla doğrulama yoluna gitmekle sadra şifa yeni bir şey söyleyememişlerdir. Bugün için her iki tez de sosyolojik anlamda malûldür.
- İslam'ın diğer bütün evrensel mesajları gibi kadın-erkek ilişkisinde de temel mesajları ilgili âyetlerin işaret ettiği değişmeyen değerlerle tanımlanmalı, hukukî düzenlemeler bu temel üzerinden yürümeli ve hukukun araçsallığı unutulmamalıdır.
- Bütüncül bir nazarla ilgili naslara bakıldığında kadın ve erkeğin haklar ve sorumluluklardan daha geniş bir çerçevede adalet, meveddet-rahmet ve velayet ilişkisi ile konumlandırıldıkları görülmektedir.

Buna göre; her iki cinsiyet de Allah'ın kulu olarak eşittir, hilafetin ortak vârisleri olmakla tanımlanmışlardır. Kadın-erkek ilişkisinde cazibenin tek başına değerli bulunduğu günümüz anlayışında ülfetin temin edilmesi meveddet ve rahmet ilişkisi esas alınmaksızın zora girecektir. Son olarak da, kadın erkek eşitliği söylemine mukabil velayet gibi muhkem bir kavram, eşitlik hedefinin de üstünde bir değer olarak toplumsal cinsiyet algımızı şekillendirmelidir. Zira velayet kavramının içinde dostluk, paylaşım, temsiliyet, mütakabiliyet gibi çok daha zengin bileşenler bulunmaktadır.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed, *el-A'mâlu'l-kâmile li'l-İmâm Muhammed Abduh*, haz. ve takdim: Muhammed Ammâra, Beyrut: el_Müessesetü'l-Arabiyye li'dirâsât ve'n-neşr, 1979, V.
- Ateş, Ali Osman, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Beşer, Faruk, İslâm Fıkıh Kültüründe Kadın Algısının Analizi, *Türkiye V. Dini Yayınlar Kongresi-Kadın Konulu Dini yayınlar-Tebliğler-Makaleler, Ankara, 02-04 Aralık 2011, 2012*,s.105-118.
- Buhârî, *Sahîhu Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Cârullah, Musa, *Hatun*, haz. Mehmet Görmez, Ankara: Kitabiyat Yayınları., 2007.
- el-Cevziyye, İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân min mesâyidi's-şeytân*, haz. Muhammed Seyyid Keyvani, Kahire 1381/1961.
- el-Cürçânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifat*, Beyrut, ts.
- Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, Beyrut, 2005.
- Emin, Kâsım, *Hürriyet-i Nisvan*, çev. Zeki Megazim, Matbaa-i Hayriyye, Dersaadet, 1329.
- Gövsa, İbrahim Alâettin, *Çocuk Ruhunu*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1931.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Beyrut, 2004.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, Beyrut, 1983.
- İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, Kahire, ts.
- el-İsfahânî,Râgıb, *el-Müfredât*, Kahire 1381/1961.
- İslami Araştırmalar Kadın Sayısı, (e-Dergi), Ankara: Ortadoğu Eğitim Öğretim ve Yayıncılık, 1986-1997.
- Karaman, Hayrettin; *İslam'da Kadın ve Aile*, İstanbul: Ensar Yayınları, 1993.
- Kurtubî, *el-Câmî li ahkâmî'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988, I.
- Martı, Huriye, Değer ve Hak Bağlamında Hz. Peygamber'in Eğitiminde Kadın Eğitimi, *Aile ve Eğitim-Tartışmalı İlmî Toplantı*, 2010, 83-91.
- Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, İstanbul: Mizan Yayınları, 2008. (künye yok)
- Mehmed Vehbî, *Hülâsatü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968.
- Mehmedoğlu, Yurdağül, *Ahlâkî ve Dinî Gelişim*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004.

- Muhsin, Amine Vedûd, *Kur'ân ve Kadın*, çev. Nazife Şişman, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Müslim, *Sahîhu Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Öztürk, Mustafa, "Toplumsal Cinsiyet Meselesine Kur'ân Zaviyesinden Genel Bir Bakış", *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet I Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı 21-22 Mayıs 2011*, 2012,188.
- er-Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut, 2004.
- Reşid Rıza, *İslam'da Kadının Hukuku; Kadınlara Çağrı*, çev. Mehmet Çelen, Malatya: Nida Yayınları, 2008.
- Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, 2004, I.
- Seyyid Kutub, *Fîzilâli'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, ts.
- eş-Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, Beyrut, ts.
- Taberî, *Câmiu'l-beyân fi tevîli'l-Kur'ân*, Beyrut, 1999.
- Taner, Ali Haydar, *Psikoloji*, İstanbul: Maarif Matbaası,1940.
- Toker, İhsan, *Toplumsal Cinsiyet ve Din*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Topaloğlu, Bekir, *İslam'da Kadın*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Yazır, Elmalı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Eser Neşir Dağıtım, ts.
- Yılmaz, Hüseyin, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4/14, (2007), 107-129.